

Molnár Katalin–Valcsicsák Imre

Az igazat mondás feleslegessége¹
(A gyűlöletbeszéd hatékonyságának „titkaiból”)

A modern erőszak lényegét feltáró elemzéseknek ma már szerves részük, hogy annak egy látszólag enyhébb formájáról, a szavakkal elkövetett erőszakról is szólnak. Az erőszak e formáját és hatásait gyakorta hajlamosak vagyunk elnézőbben kezelni, s egyszerűen csak úgy fogalmazunk, hogy ezek csak szavak, mondani bármit lehet, úgyszólván az a lényeg, amit teszünk. Egy bizonyos határig persze így is van, de egy ponton túl kifejezetten veszélyes a nyelvi üzenetekbe kódolt – de sokszor még csak nem is rejtetten kódolt, hanem egyértelművé tett – erőszak, vagy az arra való biztatás, az uszítás, a fenyegetés, a mocskolódás, a gyűlöletkeltés, a nyílt gyűlölködés.

A verbális erőszakkal – vagy ahogyan gyakorta nevezik: a gyűlöletbeszéddel –, illetve annak korlátozásával, valamint büntethetőségével Magyarországon is egyre többen és többen foglalkoznak. A jelenség kapcsán a jog szakemberei számára természetesen az a legalapvetőbb kérdés, hogy hol húzódnak azok a határok, amelyeken túl a gyűlöletbeszéd nemcsak hogy nemkívánatos a társadalmi gyakorlatban, de kifejezetten káros, ezért kerülendő, tiltott, sőt büntetendő. A társadalomtudóst azonban más (is) érdekli.

A mai közéleti szóhasználatban igen tág értelemben használatos a *gyűlöletbeszéd* kifejezés. Sokféle nyelvi megnyilvánulás sorolódik ide. A legtalálóbbrak Halmi Gábor fogalom-meghatározását véljük: „A kommunikációnak ebbe a csoportjába azok a beszédek tartoznak, amelyekkel a beszélő – általában előítéllettől vagy éppen gyűlölettől vezérelve – a társadalom faji, etnikai, vallási vagy nemi csoportjairól, vagy azok egyes tagjairól a csoporthoz tartozásukra tekintettel mond olyan véleményt, ami sértheti a csoport tagjait, és gyűlöletet kelthet a társadalomban a csoporttal szemben.”² Ahhoz, hogy egy szöveg jogilag gyűlöletbeszédnek minősüljön, szükség van két nagyon fontos elemre. Az egyik *a társadalomban kiváltott gyűlöletkeltő hatás megléte*, azaz hogy a szöveg alkalmas legyen ilyen hatás kiváltására³. A másik az *a szűkebb szövegkörnyezet és tágabb kontextus*, amelyben az adott kijelentés elhangzik vagy megjelenik⁴. Ez a környezet befolyásolja ugyanis azt, hogy az elhangzott szöveg mennyiben járult hozzá a közvetlenül utána történő tetteges erőszak bekövetkezéséhez. A kettő együttes megléte esetén gyűlöletbeszéddel van dolgunk.⁵

A jelenség jogi hátterére, annak problematikusságára e keretek között épp csak utalni tudunk. Ám megállapíthatjuk, hogy annak eldöntése, hogy egy elhangzott/leírt szöveg kimeríti-e a gyűlöletbeszéd – immár leszűkített, jogi értelemben vett – fogalmát, minden konkrét esetben igen bonyolult jogi kérdés: alapos vizsgálatot igényel, amelyet a bíróságnak kell elvégeznie. Semmiképpen sem tarthatjuk tehát feladatunknak az efféle „ítélkezést”, még egy-egy kiemelt példa esetében sem. Célunk itt és most az, hogy e szövegek működési mechanizmusát elemezve rámutassunk, s magyarázatot leljünk arra, hogy ezek hatékonysága miként, milyen eszközökkel teremthető meg.

Kiindulópontunk kézenfekvően a következő. Ha a társadalmi együttélést – ahogyan az a modern demokrácia-fogalom esetében magától értetődő – úgy határozzuk meg, mint kommunikációt, vagy ahogyan Dewey mondja, a demokrácia: „nem elzárkózni, titkolózni, ellenségeskedni, hanem kommunikálni, átadni, osztani, közösen a jobb életlehetőségeket keresni”⁶, akkor „minden, ami korlátozza a szabadságot és a kommunikáció teljességét, olyan sorompókat helyez el, amely csoportokba és klikkekbe osztja az embereket, egymással szemben álló szektákba és frakciókba, és ezáltal aláaknázza a demokratikus életmódot. A (...) szabad kifejezés (...) polgári szabadságának pusztán törvényes garanciája [azonban] nem sokat ér, ha a szabad kommunikáció mindennapjaiban az eszmék, tények, tapasztalatok adásvételét megfojtja a kölcsönös gyanakvás, visszaélés, félelem és gyűlölködés.”⁷

Ismeretelméleti aspektusok

Azoknak a szövegeknek a működése, amelyeket joggal sorolunk a bevezetőben körülírt, szélesebb értelemben vett gyűlöletbeszéd kategóriájába, néhány különös élménnyel feltétlenül meglepi a szövegek elemzésére is vállalkozó befogadót. Hogy ezen élmények közül a véleményünk szerint egyik legfigyelemreméltóbbat illusztrálni tudjuk, olvassunk el néhány e körbe tartozó egyszerű kijelentést. Például ezt: „Hazánkban is (csakúgy, mint a világban) a harc már metafizikai síkon folyik. Isten és a Sátán, a Jó és a Rossz, az Élet és a Halál között. (...) Ezért a cél világos: »Az erő velünk van!«”⁸ Vagy ezt: „Nincs még egy hely, ahol egy négyzetméterre ennyi vér, fájdalom és tanúságtétel esne. És nincs még egy múzeum, amelynek egy négyzetméterén annyi ember fordult volna meg, hogy emlékezzék.”⁹

Ezeket a szavakat olvasva bennünk mint befogadóknak fölmerülhetne az a nagyon egyszerű és teljesen kézenfekvő igény, hogy a hozzánk intézett közlésről tisztázzuk, hogy igaz-e, vagy hamis: vagyis megpróbáljuk ellenőrizni úgymond igazságtartalmát. Majd amikor megállapítottuk, hogy a kijelentés nem felel meg a valóságnak, határozott bizonyossággal és egyszerűen figyelmen kívül hagyhatnánk az ominózus szövegeket, s kidobhatnánk az utunkba eső első papírkosárba. Mégsem így járunk el. Vajon miért? Nos, úgy véljük, ez a legizgalmasabb kérdések egyike.

A gyűlöletbeszéd – épp a fogadtatást illetően – a közléseknek speciális csoportját alkotja. E fogadtatás egészen sajátos, s nemcsak abban a befogadói körben, ahol ezek a szövegek elterjedtek, közkedveltek és hatásosan működnek. Az érdekes éppen az, hogy akik e szövegeket elutasítják, miattuk háborognak és tiltakoznak, ugyanúgy a hatásuk alá kerülhetnek. E szövegek elfogadása ugyanis egyáltalában nem azon alapul, hogy a befogadók valamely okból elmulasztanak az olvasott-hallott állítások összevetését a valósággal, s nem lévén a közlések igazságtartalmát, egyszerűen nem vonják le a megfelelő konzekvenciákat. Nem, itt szó sincs semmiféle, a valóságtartalmat ellenőrző szándékról, sőt, az elutasító attitűdök sem az igazság hiányának felismeréséből származnak. Mindezeknek a titka másban rejlik, összetett, különös mozgatórugók sokasága hat egyszerre. Ezek közül – fontossága miatt elsőként – egy rövid elemzés erejéig azt az indítékot emeljük ki, amely a lényege szerint ismeretelméleti természetű.

Szükséges és érdemes ehhez egy kicsit általánosabb képet rajzolni arról, hogy az elmúlt közel száz év milyen alapvetéseket hozott a nyelv és a megismerés szervesen összetartozó aspektusainak értelmezésében. A múlt század első felétől a nyelv lényegének újragondolása során gyökeresen új megállapítások születtek. A „...racionális megismerés bármely fajtája – írta például már 1947-ben Reininger – nyelvhez van kötve. Egy nyelv nem csupán eszköz, hanem a megismerés lehetőségének előfeltétele is egyben. Eszköz egyfelől, mivel maga a megismerés csakis a nyelv közegében mehet végbe, de feltétel is, mert az rá van utalva mint tárgyra, ami számára kijelentések alakjában kínálkozik.”¹⁰

Ezen a gondolati nyomvonalon haladt azután Gadamer, amikor hangsúlyosan rámutatott arra, hogy „az ember valamennyi, a világra vonatkozó ismerete nyelvileg közvetített. (...) Végeredményben (az ember) nyelvisége artikulálja a tapasztalat egész birodalmát.”¹¹ Az elvontnak tűnő gondolatok azt jelzik, hogy a nyelvi formában testet öltő ismeretek összevetése a valósággal elvi akadályokba ütköző. A megismerő ember és a megismerés tárgyát képező valóság közvetlen találkozása a megismerési folyamatban teljesülhetetlen. Leegyszerűsítve: nyelvi formában manifesztálódó ismereteinket nyelvi formában manifesztálódó ismeretekkel, és alapvetően csak azokkal tudjuk összehasonlítani. Minden, a valósághoz közelítő megismerési törekvésünk azonnal közvetítéseket, mindenekelőtt nyelvi közvetítéseket hoz létre. A valóság tehát szakadatlanul és tökéletesen „rejtőzködik”.

Tudható tehát, hogy a részünkre fogalmazott (akár az úgynevezett gyűlöletbeszéd formájában megjelenő) közlések valóságalapjának kiderítése határozott elvi akadályokba

ütközik. Hiszen a nyelvi közvetítők szakadatlanul és megszüntethetetlenül közénk és a valóság közé férkőznek, ráadásul a valósághoz közelítő megismerő szándékainkat rendre, kivétel nélkül teljességgel átszövik a szubjektív, és csakis szubjektív attitűdök. Ezért nagy súllyal merül fel az a kérdés, hogy vajon az ilyen formában megjelenő közlések miként hathatnak mégis „valóságra döbentő” hatással. Ennek megértésére törekedve, kapcsoljuk az előző gondolatmenetekhez a következőket.

Nemcsak az a helyzet, hogy „az emberi beszéd azzal a sajátossággal rendelkezik, hogy mindig tartalmaz valamit abból, aki beszél, továbbá abból, akinek szól, s abból a dologból, »amelyről« szól. Az emberi kijelentések e három oldal felé irányuló alapjellege eleve azt mutatja, hogy a nevezetes szubjektum-objektum viszony csupán korlátozott jelentőséggel bír az emberi megismerésen belül.”¹² Ezért „a nyelv nélküli, pőre tárgyiség legfeljebb határfogalomként lehetséges. A világ, amelyben eleve élünk és tapasztalunk, *a nyelv által feltárt világ*. Az a konkrét nyelv, amely révén a világban vagyunk és tapasztalunk, meghatározza egyszersmind a »világbirtoklást«, azt tehát, hogy mi a »miénk« a világból, vagyis meghatározza »világképünket«. A nyelv bizonyos értelemben »háló«, amelyen a világ fennakad.”¹³

A nyelv által megjelenített világ tehát ebben az értelemben azonos azzal, amit mi világnak tekintünk. „...tehát az a kép, amit a világról magunknak alkotunk, kulturális teljesítmény eredménye, amelyben igen lényeges szerepet játszik a nyelv.” – írja Kutschera.¹⁴ Az általunk tételezett világ tehát korántsem feltétlenül azonos a nyelvi megfogalmazások „mögötti” világgal. A nyelvi közléseket, amennyiben azokat elfogadjuk és a továbbiakban sajátunknak valljuk, a valósággal azonosként kezeljük, pontosabban: „a” világnak tekintjük. S ettől kezdve a dolog egyszerű, hiszen a valóság megfeleltetése az állításoknak – mint igény – oktalanná, feleslegessé válik.

A gyűlöletbeszéd lényege tehát nem az a törekvés, hogy befogadóit „átverve”, hazugságokat igazságokként tüntessen fel, fogadtasson el. Hiszen a hazugság ebben a kontextusban értelmezhetetlen. A gyűlöletbeszéd – a kommunikátor szándékainak megfelelően – a „világról” teremt „képet” a befogadó fejében. A gyűlöletbeszéd harsogója nem azzal kelt gyűlöletet emberek, embercsoportok iránt, hogy igyekszik „lerántani a leplet” azok objektíve gyűlöletes voltáról. A gyűlöletkeltő nem leplezetlenné teszi az addig nem, vagy nem jól látható „szobrot”, hanem önkezűleg „szobrot”, „szoborcsoportot” hoz létre a „célszemélyek” fejében. Ennek eredményességéhez a nyelvi közlésekben nem az igazat vagy a hamisat kell állítani és bizonyítani. *Meggyőzően kell manipulálni*, ez azonban gyökeresen más, mint az igazság-hamisság mezsgyéje.

Mindez tökéletesen érthetővé teszi például, miért gyakori, hogy a magukat gyűlöletbeszédre ragadtatók a legképtelenebb állításaikat is – többnyire tudatosan – gond nélkül és minden gátlás híján közreadják. Állításaik – ebben az összefüggésben – nem igazak vagy hamisak, ezért aztán roppant nehéz őket hazugságon fogni. Pontosabban értelmetlen! Az előzőek okán persze egy sor mindenféle értelmetlen. Teljesen értelmetlen és terméketlen például minden olyan törekvés, amely a gyűlöletbeszédet rendre azzal próbálja semlegesíteni, veszélytelenné tenni, hogy úgymond meggyőző erejű bizonyítékokat kísérel meg felsorakoztatni annak igazolására, hogy a gyűlöletbeszéd állításai igaztalanok.

A gyűlöletbeszédet gyártó pedig ezeken a gyámoltalan, vagy inkább szakszerűtlen kísérleteken csak mosolyog. Ami nagy baj, mert a gyűlöletbeszéd brutális fegyver!

Kommunikációelméleti aspektusok

Az előző fejezetes a *nyelvi manipuláció*¹⁵ közegéből emelt ki néhány alapvető *ismeretelméleti* tényezőt. Megítélésünk szerint ehhez szervesen hozzátartoznak a manipulációnak azok az eszközei, amelyeket a *kommunikáció* teremt és közvetít, a maga sajátos „fegyvertárával”. Ez az eszköztár a szövegek stilisztikai-grammatikai elemzése által pontosan és egyszerűen tetten érhető és kimutatható. A következőkben ezek közül néhány fontosabbat vesszünk sorra.

• Szimbólumok

Az emberi közösségek által használt szimbólumoknak – írja többek között Galló Béla¹⁶ – az egyik legfontosabb sajátosságuk, hogy az őket felfogó vevőben elsősorban az érzelmet mozgatják meg, érzelmileg hatnak, közvetlenül, azaz a vevő nem veti alá őket alapos értelmi elemzésnek. Megértésük így lényegesen egyszerűbb, gyorsabb, tehát hatásosabbak. Használatuk ezért nélkülözhetetlen az emberi kommunikációban, magától értetődően egyre nagyobb teret nyer a politikai kommunikációban is, s persze a gyűlöletbeszéd is előszeretettel emeli eszköztárába. Hiszen mi lehet jobb az egyszerű, gyors és hatásos közlésmódnál?

Az egyszerűség és az aktualitás kedvéért idézzünk fel néhány, kifejezetten a 2002-es választási kampányban politikai szimbólummá vált tárgyat (Szent Korona), intézményt (Terror Háza), eseményt (Olimpia), vagy akár mindezeket együtt is képviselni tudó egész szimbólumrendszert (kokárda–Nemzeti Színház–Az ember tragédiája bemutatója). Egyrészt beemelődtek a politikai cselekvési térbe (koronaúsztatás; múzeum létrehozása és megnyitása körüli demonstráció; olimpiai aláírásgyűjtés), másrészt megjelentek a politikai beszédtérben (felhívás a kokárda viselési idejének megnyújtására; a Nemzeti épülete körüli sajtóbeli hercehurca, a színházi munka színvonala körüli szakmai viták, majd az átadás; a dráma olvasópróbája, bemutatója, tévéközvetítése). Aktualizálásukkal a hozzájuk kapcsolódó érzelmi kötődések mentén feltöltődött, kiegészült, részben vagy egészben megváltozott az eredeti, már amúgy is igen árnyalt jelentésük: azaz (át)szimbolizálódtak ezek a tárgyak, intézmények, események. Érdekes lenne megvizsgálni ennek mikéntjét is, de kövessük tovább a nyelvi manipuláció, a gyűlöletbeszéd „működési mechanizmusát”.

A szavak működését többnyire más oldalról szokás megközelíteni: kódolásuk és dekódolásuk folyamatában elsősorban az értelemmel operálunk. Ez a funkcionális stílusokra nagyrészt igaz is, persze jelentős eltéréseket mutatnak az egyes stílusrétegek. Az értelmi alapon működő dekódolás a legteljesebb mértékben a tudományos és a hivatalos stílusban érvényesül. A publicisztikaiban, a szónokiban és a társalgásban – ezzel a sorrenddel körülbelül arányosan, bár esetenként nehezen megkülönböztethető mértékben – már egyre növekszik az inkább érzelmi úton közvetített üzenetek mennyisége. (Természetesen semmiképpen nem hagyhatjuk szó nélkül a szándékos megtévesztéseket sem, akár a hazugság legkülönbözőbb formáira, akár a bármilyen szempontból – humor, irónia stb. – átvitt értelmű szövegekre gondolunk.)

Az irodalmi szövegekkel egész más módon kell bánnunk, azok létrehozóiként, befogadóiként és elemzőiként egyaránt. Működésük az ún. kettős kódoláson alapul.¹⁷ Annyit kell itt most ebből kiemelnünk, hogy az irodalmi szövegekben, kiváltképp a lírában a szavak nemcsak, sőt, nem elsősorban azt jelentik, amit a hétköznapi szóhasználatban, hanem azok – mintegy átszimbolizáltan – valamilyen egyéb jelentés(ekke)l is telítődnek, s így lesznek képesek másképpen (közvetlenebbül, egyszerűbben, gyorsabban, hatásosabban: vagyis ahogyan a szimbólumok) közvetíteni az üzeneteket. Az ilyen szövegek célja mindenekelőtt az önkifejezés és a gyönyörködtetés; s ily módon elérnek az esztétikai minőségnek egy olyan fokára, amelyre a funkcionális (hétköznapi) stílusrétegek kevésbé vagy egyáltalán nem.

Úgy tűnik, hogy a politikai szövegeket, kiváltképp a gyűlöletbeszédet is e kettős kódolás mentén lehet értelmezni. Még céljuk is hasonlít az irodalmi szövegekére, amennyiben az önkifejezést mint bizonyos csoporthoz/eszméhez való tartozás kinyilvánítását, illetve a gyönyörködtetést, azaz a „vevők” (mai kifejezéssel élve: a politikai fogyasztók) „elkápáztatását”, jóindulatuk elnyerését értelmezzük. Mindez ahhoz kell, hogy a későbbi megnyilatkozások hallatán ez a közönség meglehetősen gyorsan, szinte automatikusan és feltétel nélkül – pl. pusztán egy-egy szó, jelszó elhangzására, amilyen a „nemzet”, a „polgár”, az „aki magyar, velünk tart!” vagy a „Hajrá, Magyarország! Hajrá magyarok!” – mozgósítható legyen és az is maradjon. Ahogy Galló mondja: „A szimbólumok érvényességének alapja ily módon sohasem az, megfelelnek-e az igazság vagy a pontosság követelményének. Használati értéküket mindig az adja, mennyire hatásosak: mekkora az identitásképző és felszólító erejük.”¹⁸ S ezen a ponton kapcsolódik össze elemzésünk a már kifejtett ismeretelméleti sajátosságokkal.

Varga Domokos György is ezt a tényt jelzi a közbeszédbeli hazugságok törvényszerűségének elvéről szólva: „A fegyverkészítés [mármint a szófegyverek készítése] során nagyon lényeges felismerés, hogy a gondolatok és megítélések (...) sikeres terjedésének egyáltalán nem feltétele az igazságtartalom. (...) A politikusok és a politikacsinaló újságírók önkéntelenül (ha úgy tetszik, merő jóhiszeműségből) is ki fogják használni, hogy nem szükséges fáradozniuk rejtett állításaik (valóságos üzeneteik; [vagy Deborah Tannen kifejezésével élve: a mögöttes üzenet¹⁹]) igazolásával, nem kell törődniük ezek igazságtartalmával, hiszen elegendő, ha olyan szavakat és kifejezéseket használnak, amelyek kiváltják a megfelelő érzelmeket.”²⁰ Mindehhez hivatkozhatunk Daniel Golemanra is, aki részletes elemzést ad arról, hogyan képes az emberi agy az elhangzó szavak által a benne elraktározott érzelmek rendkívül gyors asszociálására, ami ily módon akár teljesen feleslegessé is teheti az értelmi intelligencia mint kontroll működtetését²¹.

Mindezek alapján tekinthetnénk tehát a gyűlöletbeszédet egyszerűen egy fajta szimbolikus, képi beszédnek is, miként az irodalmi szövegeket. A probléma azonban a következő. Ezt a szimbolikus működést a szépirodalom esetében nemcsak a feladó, hanem a vevő is tudja, sőt, egyenesen ez köztük a hallgatólagos megállapodás alapja, a vevő eleve így dekódol (pl. tudja, hogy fikciót olvas, hogy színdarabot, filmet lát, de egy időre mégis úgy tesz, mintha az valóságos lenne, vagyis önként „megy bele a játékba”). A politikai kommunikáció szereplői közül azonban csak a feladó az, aki ennek tudatában van, aki számára ez természetes beszédmód, míg a vevő abban a meggyőződésben hallgatja a szövegeket, hogy azok üzenete valóban az, amit a szavak takarnak. A gyűlöletbeszéd lényege ezek szerint tehát a következő: nem azt kell mondani, amit gondolunk, de ennek látszatát kell kelteni, úgy, hogy a közönség ezt elhiggye, mégpedig gyorsan, egyszerűen, automatikusan, kontrollálatlanul. Sőt, már-már az sem fontos, hogy ezt a látszatot keltse a közbeszélő, elég, ha csupán beszél, szerepel. Így is értelmezhető tehát a szlogen: „A tett első, a szó második.”

Idézzük ide Kosztolányi képzeletbeli hősét, Esti Kornélt, aki szülőhazájából egy érdekes városba érkezik, ahol „a parlament előtti téren több ezernyi főből álló tömegnek szónokolt valaki: – Elég, ha egy pillantást vettek szűk homlokomra, állati kapzsiságtól eltorzult arcomra, s azonnal láthatjátok, kivel van dolgotok. Semmiféle mesterséghez, tudományhoz nem értek, a világon semmire se vagyok alkalmas, legföljebb arra, hogy az élet értelmét magyarázzam nektek s vezesselek benneteket a cél felé. Hogy mi ez a cél, azt is elárulom. Egykettő meg akarok gazdagodni, pénzt harácsolni, hogy minél több legyen nekem, s minél kevesebb nektek. Ezért titeket még inkább el kell majd butítanom. Vagy talán azt hiszitek, hogy már elég buták vagytok? – Nem, nem – harsogta a tömeg fölháborodva.”²² Érezhető, tudható, hogy mindez nem pusztán egy távoli, írói fantázia által elképzelt világban történhet meg, hanem a mai magyar politikai közbeszédnek, benne elsősorban a gyűlöletbeszédnek mindennapos jelenségével állunk szemben.

Látnunk kell, hogy mindebben felfokozottan fontos, sőt mondhatjuk, hogy elsődleges szerepe van a médiának. A média egyes képviselőiről egyenesen mint „a politika és a sajtó közt közlekedő személyek”-ről is beszélnek, akik „verbális terrorral szorítják az egyre apolitikusabb közönséget a választóurnákhoz. Eszköztáruk nem túlon túl változatos. Előírják a társadalmi kérdések napirendi fontosságát, kiválasztják a tematikát, körülhatárolják a stigmatizáltak körét, szalonképessé teszik a szalonképtelen sajtónyelvet egészen addig, amíg a civil beszédmódot is átítatja a gyűlöletbeszéd. Ezek a figurák szóra sem érdemesek, amíg a privát sajtó önjelölt gyűlölködői. Attól kezdve érdemesek a közfigyelemre, amikortól az állam is igénybe veszi szolgálataikat.”²³ Ehhez két megjegyzést kell hozzáfűznünk. Az egyik, hogy az elmúlt időszak elszaporodó gyűlöletbeszéd-áradatában éppen e jelenség tanúi lehetünk. A másik pedig egy kérdésben összegezzhető, amely azonban a probléma lehetséges megoldási módjai felé is mutat: Ha az eszköztár „nem túlon túl változatos”, átlátása viszonylag egyszerű intellektuális munkával lehetséges lenne, akkor miért nem történik ez meg? Nos, éppen erre próbál tanulmányunk – egyáltalán nem megnyugtató, de nagyon is érthető – értelmezést adni.

• Alakzatok

Az egyik – talán leggyakrabban alkalmazott – nyelvi kifejezőeszköz az *alakzat*. Az alakzat a beszédet és az írott szöveget a hatásosabb, expresszívebb kifejezés érdekében átalakító eljárások eredménye. Az átalakítás maga is közlés, s így a módosított, torzított üzenet több jelentést sűrít magába. Az alakzatokat két szempont mentén lehet csoportosítani. Az átalakítás módja szerint beszélhetünk: bővítésről-hozzátoldásról (adjekció); helyettesítésről (immutáció); csökkentésről-elhagyásról (detrakció) és felcserélésről (transzmutáció). Az alakzatok terjedelmük szerint – vagyis hogy a nyelvi szintek melyikén alkalmazzuk őket –, lehetnek hang-, szó-, mondat- és gondolatalakzatok.²⁴ Már ezeknek az ún. alaptípusoknak is számos alfajuk van, ráadásul ezek egymással variálódhatnak is, a kifejezőkészlet mérhetetlen gazdagságát hozva létre ezáltal. E gazdagsággal a gyűlöletbeszéd típusú szövegek szerteágazóan és maximálisan élnek. Alább szemléltető jelleggel²⁵ az *alakzatok alaptípusaira* mutatunk néhány példát. Az idézett szövegekben kurzívan szedve emeltük ki ezeket. A példák közt természetesen szép számmal vannak a szavak jelentésének átalakítása által létrejött alakzatok, más néven **szóképek, trópusok** is. A kiemelések másik része (a vastagított szedés) ezek jelölésére szolgál. Az együttesen használt vastagított és kurzív szedés értelemszerűen a *kétféle eljárás keveredését, egyidejű működését* jelöli.

Nézzünk először néhány bővítésen-hozzátoldáson alapuló alakzatot. Fokozásos ismétléssel és korrekcióval dolgozik ez: „szellemi bélférges és morális ganajtúrók (elegánsabban: szkarabeuszok) is vettek át kitüntetések”²⁶; fokozásos ismétléssel és ellentéttel pedig ez: „És végül a megbékélésről. Mert az nem lesz. Igen, a gyűlölködők csak akkor győzhetnek, ha mi is gyűlölnünk. Hát nem gyűlölnünk. De a haragot tartsuk melegen. Most ki-ki, és fekete vagy fehér. Nincs megbékélés. Nem lesz **Megbocsátás Háza**. Meg se próbáljátok. Mert akkor odamegyünk, és majd kérdezzünk. Keményen és kíméletlenül *kérdezni fogunk*, két és fél millióan, ha kell. (...) *Most ki-ki, és fekete vagy fehér. A nyakatokon leszünk. Vért fogtok izzadni.*”²⁷ Szintén fokozásos ismétlést találunk ebben: „...a fiatalokban hiszek. Akik hamarosan *azt fogják mondani: elég volt!* Szelíden, kérlelhetetlenül *fogják mondani. És bele fog dögleni* minden **görkoris Cindy** és minden **összenyálazott Ken**. Ez az egész puha, semmirevaló, szabadságot állandóan tágítani akaró, **fogyasztó és üritő, üresfejű massa...** Egy vagyok a »**szőke és roppant barbárhadak**«-ból. *Akinek elege van. Aki mosdatlan. Aki félelmetes.* (...) *Egy vagyok, aki már nem alkuszik. Aki mer végre ismét akarni, mindent másképpen akarni. Aki buzogánnyal fogja bezúzni a hazugság varázsgömbjeit*, akkor is, ha azok olyan nagyon »európaiak« és »konszenzusosak«”.²⁸; variációs ismétlést pedig ebben: „A lovagiasság ideje pedig letelt. Akikről azt hittük, hogy ellenfelek, azokról kiderült, hogy

bennünk ellenséget látnak. Mostantól mi is így nézünk rájuk. *Ha harc, legyen harc! (...)* *Harc? Legyen harc! (...)* Bizonyítsunk, mert *a finom szavak és az udvarias felszólamlások ideje letelt. (...)*, meg kell tanítani őket arra, hogy van határa a türelemnek.²⁹ Kedvelt eljárás a szemléletes jelzők betoldása is: „[vezetéknev] **Tudor Morgó** [László]”³⁰; „[vezetéknev] **Nyugodt Erő** [László]”³¹; „[vezetéknev] **Demokrácia** [László]”³²; „[vezetéknev] (**Miskakancsó**) Gábor”³³.

A következő csoport a helyettesítésen alapuló alakzatoké. Körülírást alkalmaz ez: „a köztisztviselőben álló, leendő *nem-tudom-most-éppen-hogyan-nevezik-magukat-kormány*”³⁴; „Vannak persze, *akik (le nem írom, hogy kik, még „balul” ütne ki a dolog...)* ezt vitatják.”³⁵. A fonetikus írásmóddal, a helyesírással játszik ez: „S a Kádár-Magyarországnak pállott szaga még az orrunkat is »*tisztíccsa*«...”³⁶; „*ejrópunjó*”³⁷; **arcának bőre oly vastag, hogy alkalmasint még az abalé megrottyantására szánt üst fülit** is bátran megfoghatjuk vele.”³⁸ Helyettesítést, bővítést és korrekciót alkalmaz egyidejűleg az alábbi példa: „Még le sem zajlott az első forduló, *ők (ne legyünk ilyen nagylelkűek: ezek) (...)*”³⁹. Már-már eposzi, de mindenképpen nagy felidéző erejű jelzőket tartalmaznak ezek: „**Környezetvédő** Mária”⁴⁰; „**Aranyszájú** Mónika”⁴¹; „a **disznóarcú** „médiaszemélyiség”, a **szemüveges**”⁴²; „az **apácatekintetű**”⁴³.

Csökkentésen-elhagyáson alapuló alakzat az alábbi, amelyben a szerző maga hagyta ki mondanivalója lényeges részét, azaz a neveket: „mint példának okáért *ez a...*, *ez a...* vagy *az a...*, *az a...*”⁴⁴. Ugyanakkor élt a hozzátoldással is, mégpedig az ismétléses szerkezet segítségével. A szó belseji hangkiesésre, az elisiora jó példa a következő alakzat: „**ócsítókból**”⁴⁵.

S végül egy felcserélésen, mégpedig szórendcserén alapuló alakzat: „[vezetéknev] **brummogó**”⁴⁶.

A gyűlöletbeszéd tehát így "teremt" egy egész világképet, és sajnos tudható, hogy milyen pusztító, esztelen cselekvésekre motiválhat, ha „célba ér”. Ezért lenne fontos korlátozni az efféle szövegek produktivitását, de ehhez mindenekelőtt igazi lényegükkel kell szembenéznünk, hogy azután ennek alapján alakíthassuk ki, működtethessük saját stratégiánkat és arzenálunkat!

¹ A RTF Társadalomtudományi Tanszéke 2002. október 14–15-én "Az erőszak a modern társadalmi folyamatokban" címmel tartott nemzetközi tudományos konferenciát. Tanulmányunk az ott kialakult vita néhány részletének "továbbgondolása".

² Halmai Gábor: Kommunikációs jogok. Membrán könyvek. Új mandátum Könyvkiadó, Bp., 2002., 114. o.

³ Vö. még: Halmai i. m.: 2002: 287–9. o.

⁴ Vö.: Halmai i. m.: 100–1. o.

⁵ Vö. az ún. „nyilvánvaló és közvetlen veszély” – clear and present danger – fogalmát, valamint az ennek meglétét igazoló és mértékét vizsgáló tesztet, Halmai i. m.: 287–9. o.

⁶ Idézi Boros János: A demokrácia mint kommunikáció. Élet és Irodalom, 2002. augusztus 2., 13–4. o.

⁷ Lásd Boros i. m.

⁸ Vörös György: Öntsünk tiszta vizet a pohárba! Magyar Demokrata. 2002. július 11. 33. o.

⁹ Orbán Viktor beszéde a kommunizmus áldozatainak emléknepjén, Budapesten, a Terror Háza múzeum előtt, 2003. február 25-én

¹⁰ Reininger, R.: Metaphysik der Wirklichkeit. 1947., I. köt. 313. o. In: A. Arzenbacher: Bevezetés a filozófiába. Herder Kiadó Kft., Bp., 1993., 135. o.

¹¹ Gadamer, H.-G.: Hermeneutika, I.: Filozófiai hermeneutika. Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja, Bp., 1990., 25. o.

¹² Liebrucks, B.: Sprache und Bewusstsein. 1964., I. köt., 218. o. In: A. Arzenbacher: Bevezetés a filozófiába. Herder Kiadó Kft., Bp., 1993., 191. o.

¹³ Anzenbacher, A.: Bevezetés a filozófiába. Herder Kiadó Kft., Bp., 1993., 193. o.

-
- ¹⁴ Kutschera, F. von: Sprachphilosophie, 1975., 338. o. In: A. Arzenbacher: Bevezetés a filozófiába. Herder Kiadó Kft., Bp., 1993., 193. o.
- ¹⁵ A téma főbb vonatkozásait tárgyalják: Pratkanis, A. E.–Aronson, E.: A rábeszélőgépek. AB OVO, Bp., 1992; Breton, Philippe: A manipulált beszéd. Helikon Kiadó, Bp., 2000; P. Ariés, P.: A Mc'Do gyermekei. L'harmatta Kiadó, Bp., 2000.
- ¹⁶ Galló Béla: Sokk volt és elég. A szimbólumok szerepe a kampányban. In: Hol a határ? Szerk.: Sükösd Miklós, Vásárhelyi Mária. Bp., Élet és Irodalom, 2002. 91. o.
- ¹⁷ Vö.: Király István: A verselemzés kérdéseiről. Irodalomtörténet 57: 990–1. o., 1975; Péter Mihály: Stilisztikai alapfogalmaink tisztázásához. In: Jelentés és stilisztika. Szerk.: Imre Samu, Szathmári István, Szüts László. Bp., 1974., 462–3. o.; Molnár Katalin: Kommunikáció a rendvédelemben. RTF–Rejtjel Kiadó, Bp., 2001., 61. o.
- ¹⁸ Galló Béla: Sokk volt és elég. A szimbólumok szerepe a kampányban. In: Hol a határ? Szerk.: Sükösd Miklós, Vásárhelyi Mária. Bp., Élet és Irodalom, 2002. 91. o.
- ¹⁹ Vö. Tannen, Deborah: Miért értjük félre egymást? Tinta Könyvkiadó, Bp., 2001.
- ²⁰ Varga Domokos György: Az A-fegyver mint sikeres mém 1. Magyar Demokrata. 2002. június 13., 29. o.
- ²¹ Goleman, Daniel: Az érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, Bp., 1997.
- ²² Kosztolányi idézi Rugási Gyula: A becsületes ország. Élet és Irodalom. 2002. július 12., 15. és 18. o.
- ²³ Kenedi János: A szavahihetőség és Lovas István I–IV. Élet és Irodalom, 2001. május 11., május 18., június 15., június 18.
- ²⁴ Vö. erről részletesen Fónagy Iván: alakzat, In: Világirodalmi lexikon, Akadémiai Kiadó, Bp., 1984., I. kötet, 146–7. o.
- ²⁵ A részletesebb példátárat és elemzést lásd: Molnár Katalin: Szavakkal elkövetett erőszak: „Gyűlöletbeszéd”. In: Az erőszak a modern társadalmi folyamatokban. RTF, Bp., 2003., 102–28. o.
- ²⁶ Bencsik András: Hatalom és hála. Magyar Demokrata. 2002. augusztus 29. 37–9. o.
- ²⁷ Bayer Zsolt: A lélekről és arról, mi fog történni. Magyar Nemzet. Vélemény. 2002. április 23. 6. o.
- ²⁸ Bayer Zsolt: Új moralisták, farizeusok 18. rész. Antigoné-Magyarország nem alkuszik, temetni akar... 2002. július 20. 6. o.
- ²⁹ Bencsik András: Harc? Legyen harc! Magyar Demokrata. 2002. augusztus 29. 5. o.
- ³⁰ Bayer Zsolt: Új moralisták, farizeusok 15. rész. Magyar Nemzet, Vélemény, 2002. március 9. 6. o. A célszemély: Kovács László.
- ³¹ Magyar Demokrata, Levelezés, 2002. május 23. 52. o. A célszemély: Kovács László.
- ³² Magyar Demokrata, Levelezés, 2002. május 23. 52. o. A célszemély: Kovács László.
- ³³ Dr. R. K., Bp.: Előre. Olvasói levél, Magyar Demokrata. 2002. augusztus 8. 53. o. A célszemély: Kuncze Gábor.
- ³⁴ Németh Anita: Hová tűnt a régi virtus? Magyar Demokrata, Műhely, 2002/21. sz. 35. o.
- ³⁵ Csorba Mária: Álmodó és a farizeusok. Vásárhelyi Kurír. 2002. április 13. 2. o.
- ³⁶ Bayer Zsolt: A lélekről és arról, mi fog történni Magyar Nemzet. Vélemény. 2002. április 23. 6. o.
- ³⁷ Bayer Zsolt: Új moralisták, farizeusok 15. rész. Magyar Nemzet, Vélemény, 2002. március 9. 6. o.
- ³⁸ Bayer Zsolt: Új moralisták, farizeusok 15. rész. Magyar Nemzet, Vélemény, 2002. március 9. 6. o.
- ³⁹ Németh Anita: Hová tűnt a régi virtus? Magyar Demokrata, Műhely, 2002/21. sz. 35. o.
- ⁴⁰ Szalay Károly: Közbeszerzés. Magyar Demokrata. 2002. augusztus 1. 39. o. A célszemély: Kóródi Mária.
- ⁴¹ Ungváry Zsolt: Rendőrség. Magyar Demokrata. Jobbszél. 2002. augusztus 1. 59. o. A célszemély: Lamperth Mónika.
- ⁴² Bayer Zsolt: A lélekről és arról, mi fog történni. Magyar Nemzet. Vélemény. 2002. április 23. 6. o.
- ⁴³ Vallató Géza: Pácban a drága. Magyar Demokrata. 2002. május 30. 38. o.
- ⁴⁴ Bencsik András: Hatalom és hála. Magyar Demokrata. 2002. augusztus 29. 37–9. o.
- ⁴⁵ Bayer Zsolt: A lélekről és arról, mi fog történni. Magyar Nemzet. Vélemény. 2002. április 23. 6. o.
- ⁴⁶ J. K., Salgótarján: Zagyválunk? Olvasói levél. Magyar Demokrata. 2002. június 13. 50. o. A célszemély: Kuncze Gábor.